

РАЗДЕЛ I

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

«АЛО? ШТО ТЫ ХОЧАШ МНЕ СКАЗАЦЬ?»: ДА ПЫТАННЯ ПРА ДРУГУЮ РЭПЛІКУ Ў ДЫЯЛОГУ

П. С. Басалыга

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, polinabasalyga7@gmail.com*

На аснове аналізу прац даследчыкаў пра некаторыя аспекты праблемы генезісу і зместу другой рэплікі ў дыялогу зроблена абагульненне розных падыходаў. Выяўлена, што дагэтуль пытанне пра ўмовы ўзнікнення другой рэплікі застаецца адкрытым. Аргументуецца гіпотэза пра вырашальную ролю імплікатур першай рэплікі ў змесце другой рэплікі.

Ключавыя словы: нязмушаны тэлефонны дыялог; імплікатура; другая рэпліка (рэспансіўная); адрасант; адрасат; мікратэкст.

На сённяшні дзень халістычнай тэорыі, якая б цалкам тлумачыла прыроду другой рэплікі, няма.

Л. П. Якубінскі пісаў: «Усялякае маўленчае раздражненне <...> абавязкова падштурхоўвае арганізм на маўленчае рэагаванне» [1]. На адну і тую ж фразу можна даць некалькі абсалютна розных варыянтаў рэакцый, таму рэфлекторнасць чалавечага арганізма можна лічыць адным з адказаў на пытанне падсвядомай прычыны ўзнікнення другой рэплікі. Змест жа рэплікі свядома рэгулюецца суразмоўцам. Л. П. Якубінскі сваім даследаваннем сцвердзіў неабходнасць аналізу і вывучэння рэплікавання як самастойнага маўленчага акта. Але калі прыняць факт наяўнасці другой рэплікі як выніку рэфлекторнасці, то па-за вывучэннем рэплікавання застаецца тое, што суразмоўца свядома можа кантраляваць сваю рэпліку-адказ.

Асобныя навукоўцы ролю першай рэплікі трактуюць як дамінантную ў адносінах да другой, бо акурат яна задае праграму для наступных рэплік (напрыклад, В. Дз. Дзеўкін). Апошнія, згодна з такім падыходам, маюць пэўнае абмежаванне ў колькасці магчымых варыянтаў, абумоўленае залежнасцю свайго становішча ад папярэдняй фразы хаця б характарам выказвання – адмаўленне або згода. Тым самым другая рэпліка носіць залежны характар.

У даследаваннях Н. Фоўшана ініцыяльная рэпліка задае праграму для рэалізацыі яе другой рэплікай. У мікратэксце з дзвюх рэплік, такім чынам, існуюць іерархічныя адносіны.

Паводле А. В. Падучавай, першая і другая рэпліка суадносна тэрміналагізуюцца як стымул і рэакцыя, прычым натуральнай рэакцыяй на пэўны тып стымулу з'яўляецца адпаведная рэпліка, напрыклад, на просьбу – згода/нязгода яе выканання і пад. Аднак існуе шмат выпадкаў (і пра гэта А. В. Падучава таксама піша), калі такая суаднесенасць парушаецца.

Абедзве рэплікі часам вывучаюцца разам, калі яны ўтвараюць комплекс *пытанне-адказ*. Так, Н. І. Голубева-Манаткіна піша: «Той, хто адказвае, больш абмежаваны ў выбары становішча спраў для адказу, чым той, хто задае пытанне, у выбары магчымых светаў пытання. <...> Таму, хто адказвае, <...> “навязваюцца” магчымыя светы таго, хто пытаецца» [2, с. 133].

Асобныя даследчыкі інакш ацэньваюць статус другой рэплікі, надаючы ёй пэўную самастойнасць [3, с. 71]: гэта не значыць, што яна мае абсалютна незалежны характар, але яна ў такім выпадку не трактуецца як «безаблічная» і цалкам прадвызначаная першай рэплікай.

Феномен рэспансіўнай рэплікі вывучаецца ў параўнальна малым аб'ёме на фоне аналізу рэплікі-стымулу. У невялікай колькасці публікацый пра другую рэпліку адзначым працы Н. Фоўшана, А. Э. Разлогавай пра кагнітыўныя ўстаноўкі ў адказах на пытанні, Н. Д. Аруцюнавай. Сярод найноўшых распрацовак назавём даследаванні Н. М. Шпільнай.

На сучасным этапе «пытанне пра спецыфіку з'яўлення другой рэплікі застаецца адкрытым», у прыватнасці, «пытанне пра ўмовы з'яўлення рэплікі-адказу ў нязмушаным дыялогу» [4, с. 188].

Па-першае, прычынай існавання другой рэплікі з'яўляецца ўласцівасць арганізма рэфлексаваць на любую з'яву. Па-другое, першая рэпліка дыялогу патэнцыяльна накіраваная на атрыманне рэакцыі. Праблема, звязаная з пытаннем «чаму змест другой рэплікі менавіта такі?», разглядаецца ў разнастайных аспектах. Мы будзем адштурхоўвацца ад гіпотэзы *імплікатура рэплікі-стымулу ўплывае на змест рэплікі-рэакцыі*, маючы на ўвазе мікратэксты з імплікатурай.

Імплікатура – няўная частка інфармацыі, якую суразмоўца-адрасат мусіць самастойна «раскрыць». Не на ўсю інфармацыю, якая ёсць у імплікатуры, рэагуе адрасат. Ён абірае толькі пэўную частку, рэлевантную для далейшай размовы (у яго суб'ектыўным уяўленні).

Менавіта выбраная частка імплікатуры і спрычыняецца да таго ці іншага зместу рэплікі-рэакцыі. Тады на якой падставе асобны факт з імплікатуры становіцца вырашальным для рэспансіўнай рэплікі?

Адна з падстаў – **кантэкст**, які актуалізуе імплікатуры ў дадзеных умовах размовы¹. Папярэдняе і магчымае праспектыўнае моўнае асяроддзе рэплікі можа паспрыяць таму, ці будзе адрасат рэагаваць на імплікатуру і на якую яе частку ён будзе абапірацца ў сваім выказванні:

С.: *Када ты мне это самое, фонограмму сделаешь? В моей тональности?*

П.: *Пфф... У сэнсе калі?*²

Патлумачым сітуацыю: П. рабіла фанаграму для С., але яна яму не падышла па вышыні тону, чаго не ведала П. Імплікатура С. у канстатацыі факта, што П. зробіць іншую фанаграму, хаця раней пра гэта гаворка ніколі не ішла. Другая рэпліка П. выражае рэакцыю акурат на пыталнае слова першай рэплікі, паколькі фанаграма была аддадзена.

Дакладнае вызначэнне інтэнцыі, або «**маўленчай волі**»³, суразмоўцы-адрасанта можа паслужыць «фільтрам» выбару канкрэтнага факта, на які суразмоўца-адрасат захоча зрэагаваць. Ён мусіць усведамляць, што адрасант хоча выклікаць у адказ рэакцыю і якую іменна рэакцыю той чакіае. «...Моўца павінен дасягнуць таго, каб слухач усвядоміў наяўнасць у яго складанага намеру пэўнага віду, а менавіта: намеру, накіраванага на тое, што слухач павінен апазнаць <...> намер моўцы выклікаць у яго, слухача, пэўную рэакцыю» [5].

Вядома, што інтэнцыя выказвання і само выказванне могуць не супадаць (ускосныя маўленчыя акты). Для таго, каб суразмоўцу зразумець першапачатковую ілакуцыю рэплікі-стымулу, ён мусіць «расшыфраваць» імплікатуру гэтай рэплікі. Хоць мы дапускаем, што гэта не адзінамагчымы спосаб.

Жанр размовы – наступны чыннік, які ўплывае на змест другой рэплікі [6, с. 654]. Калі размясціць асноўныя маўленчыя жанры на ўмоўнай шкале па ступені градацыі афіцыйнасці, то ў жанрах з найбольшай нязмушанасцю сувязь рэплік будзе мець шырэйшае сэнсавае ўзаемадзеянне, чым у жанрах з высокай інфарматыўнасцю і афіцыйнасцю.

К.: *А я яшчэ памятаю, я яму чё-та так сур'ёзна, прам з такім покер фэйсам [англ. poker face – твар, які не выражае ніякіх эмоцый] распавядаю і гавору: «Ну чё яны, не разумеюць: мне шаснаццаць год, а не пяць годзікаў!» – Ён такі: «Табе шаснаццаць?!» Ха-ха-ха!*

¹ Мы наўмысна не пішам пра кансітуацыю (А. Земская), таму што спосаб тэлефоннага камунікавання падзяляе суразмоўцаў у прасторы, што пазбаўляе іх не толькі паравербальнага кантакту, але і знаходжання ў адзінай сітуацыі.

² Тут і далей усе прыклады падаюцца з запісаў тэлефонных размоў і іх расшыфровак аўтара даклада.

³ Тэрмін М. Бахціна.

П.: *Ясна, кул хистори* [англ. cool history – класная гісторыя].

Прыведзены ўрывак – «празднорэчевой эмоциональнны жанр» [6, с. 650]. Імплікатуру рэплікі К. можна расшыфраваць як ‘я ўжо дарослая, а ён яшчэ гэтага не разумее’. Другая рэпліка, якая належыць П., з’яўляецца суб’ектыўным каментараваннем імплікатуры (гэта ўласціва падобным жанрам), але важна, што абодва суразмоўцы мелі «жанравую рэфлексію» (паводле М. Бахціна).

Пры разглядзе звязнасці рэплік з пункту гледжання жанравай праблематыкі можна ўбачыць пэўную суаднесенасць паміж зместам другой рэплікі і яе сувяззю з першай рэплікай. А. В. Падучава выказвае думку, што звязнасць тэксту можа быць найпрост абумоўлена імплікатаурамі дыскурсу [7, с. 23; 8, с. 312]. Але даследчыца вылучае імплікатуру дыскурсу як адзін са сродкаў сувязі рэплік. Нам жа цікава, які змест другой рэплікі і чаму яго выклікае тая ці іншая імплікатаура.

Немалаважным экстралінгвістычным фактарам з’яўляецца **псіхічны стан суразмоўцаў і іх стасункі**. У канфліктах, напрыклад, часта суразмоўцы «чапляюцца» да слоў ці трактуюць выказванні так, як ім бы гэтага хацелася. Змест другой рэплікі ў адной і той жа сітуацыі можа рэзка адрознівацца ў залежнасці ад стану суразмоўцаў, напрыклад:

П.: *Калі я цябе пытаюся, С., напэўна, я хачу пачуць адказ ад цябе.*

С.: *Ну понятна, но ты лучше пытайся на русской мове...а то звычайна я не разумею твоих слов, якія ты там...гаворыш.*

Каментар: звычайна П. размаўляе з С. па-беларуску. Тут жа канфліктны стан абодвух абанентаў выклікаў рэпліку С., якая ніяк не звязана з прадметам размовы. Другі абанент рэагуе не на прапазіцыю выказвання П., а на недарэчнае ў гэты момант пытанне двухмоўя.

Слушны тэрмін, уведзены Н. М. Шпільнай, – «інтэнцыя рэплікавання» [3, с. 74]: як было зазначана вышэй, і адрасат мае свой намер пры спараджэнні другой рэплікі. **Інтэнцыя адрасата** ўплывае на вынік яго маўленчамысленчага акта. У такім ракурсе другая рэпліка з’яўляецца не ў выніку ілакутыўнага прымушэння (як у сучаснай прагматычнай тэорыі рэплікавання, напр. А. М. Баранаў, Р. Я. Крэйдлін) або культурнага кантэксту (канверсацыйны аналіз). Той, хто рэагуе на першую рэпліку, таксама ў пэўнай ступені валодае ініцыятывай.

Амаль 70 гадоў таму М. Бахцін указваў на аднабаковасць вывучэння выказвання: «Мова разглядаецца з пункту гледжання таго, хто кажа, як бы *аднаго* суразмоўцы без *неабходных* адносінаў да *іншых* удзельнікаў маўленчага камунікавання. Калі роля другога і ўлічвалася, то як роля слухача, які толькі пасіўна разумее моўцу» [9]. Пры цэласным аналізе

мікратэксту з дзвюх рэплік неабходна асвятляць абедзве постаці камунікантаў, інакш мы застанёмся, кажучы словамі М. Бахціна, з навуковай фікцыяй на руках.

Фактар адрасата – гэта яшчэ адзін, і хутчэй за ўсё, ключавы чыннік выбару, рэагаваць на імплікатуру ці не і на якой яе частцы акцэнтаваць увагу. Гэты фактар цесна звязаны з інтэнцыяй адрасата. Канкрэтны дыялог – канкрэтныя правілы гульні, у якую адрасат уваходзіць «у пэўным сваім аспекце, амплуа або функцыі, якая суадносіцца з аспектам першага суразмоўцы» [10, с. 357]. Міжвольнай з’яўляецца ўласцівасць адрасата надаваць выказванню канкрэтную рэферэнцыю (нават калі суджэнне агульнае), таму і пашыраны такія, напрыклад, мікратэксты:

– *Нехта з’еў мае цукеркі.*

– *Гэта не я.*

Той, хто збіраецца сказаць фразу, знаходзіцца ў сітуацыі выбару паміж тым, што ён думае, што хоча (наўмысна або не) сказаць і што ён кажа. Адрасат жа пры адказе выбірае факты з таго, што ён пачуў, што верагодна меў на ўвазе суразмоўца і што хацеў бы пачуць ён сам (суб’ектыўнасць успрымання). Суразмоўца-адрасат, акрамя таго, валодае магчымасцю «прыняць або абвергнуць прапанаваную яму [*у першай рэпліцы* – курсіў наш, П. Б.] праграму» [6, с. 661]. Ініцыятар размовы чакае пэўны тып рэакцыі адрасата, але апошні насуперак чаканням часта займаецца «вырываннем “прагматычнай шпількі”» [10, с. 359], іншымі словамі, адрасат займае абарончую пазіцыю, неабгрунтавана прымаючы першую рэпліку як напад на сваю асобу. Тактыка адказу найпрост залежыць ад асабістага ўспрымання прагматычнай сітуацыі.

Падсумуем: адзін з асноўных чыннікаў зместу другой рэплікі – гэта імплікатура. Тое, на якую частку імплікатуры рэагуе адрасат, дэтэрмінуецца фактарам адрасата; кантэкстам або сітуацыяй маўлення; дакладным вызначэннем маўленчай волі адрасанта; інтэнцыяй адрасата; жанрам дыялогу; псіхічным станам суразмоўцаў і ступенню блізкасці іх стасункаў. Цалкам дапушчальна, што ёсць і іншыя фактары, якія ўплываюць на змест другой рэплікі; мы ж указалі на самыя відавочныя, выяўленыя на матэрыялах запісаў тэлефонных размоў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Якубинский Л. П.* О свойствах диалогической речи [Электронны рэсурс]. URL: <https://www.ruthenia.ru/apr/textes/jacub/jacub1b.htm> (дата звароту: 03.02.2023).

2. *Голубева-Монаткина Н. И.* Классификационное исследование вопросов и ответов диалогической речи // *Вопр. языкознания.* 1991. № 1. С. 125–134.

3. *Шпильная Н. Н.* Интенции реплицирования, реализуемые в диалоге. Текст: непосредственный // *Филологический класс.* 2022. Т. 27, № 2. С. 68–76.

4. *Шпильная Н. Н.* Реплицирование: вторая реплика и метаязыковые операторы диалога (на материале диалоговых форматов интернета) [Электронны ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/replitsirovanie-vtoraya-replika-i-metayazykovye-operatory-dialoga-na-materiale-dialogovyh-formatov-interneta> (дата звароту: 03.02.2023).
5. *Стросон П. Ф.* Намерение и конвенция в речевых актах [Электронны ресурс]. URL: <https://classes.ru/grammar/159.new-in-linguistics-17/> (дата звароту: 04.02.2023).
6. *Арутюнова Н. Д.* Феномен второй реплики, или о пользе спора // Н. Д. Арутюнова. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М. : Языки русской культуры, 1999. С. 660–668.
7. *Падучева Е. В.* О связности диалогического текста [Электронны ресурс]. URL: [1981_Struktura_teksta-81_Tezisy_simpoziuma.pdf](https://www.inslav.ru/1981_Struktura_teksta-81_Tezisy_simpoziuma.pdf) (inslav.ru) (дата звароту: 04.02.2023).
8. *Падучева Е. В.* Прагматические аспекты связности диалога // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. 1982. Т. 41, № 4. С. 305–312.
9. *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров // Бахтин М. М. Собр. соч. М. : Русские словари, 1996. Т. 5: Работы 1940–1960 гг. С. 159–206 [Электронны ресурс]. URL: http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm (дата звароту: 04.02.2023).
10. *Арутюнова Н. Д.* Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. 1981. Т. 40, № 4. С. 356–367.